

Jaarverslag bouwhistorie in 2000

Aletta Bastmeijer, Jan van der Hoeve, Ewa Soroka, Taco Tel en Henk Wierds

Inleiding

In het afgelopen jaar hebben veel bouwactiviteiten in de gemeente Groningen plaatsgevonden, variërend van kleinschalig onderhoud tot de aanleg van nieuwe stadswijken (afb. 1). Een aantal van deze werkzaamheden betrof monumenten en andere historische gebouwen, voornamelijk gesitueerd in het stadscentrum. Dergelijke gebouwen bevatten veel informatie over de bouw-, verbouwing- en bewoningsgeschiedenis en zijn te beschouwen als een archief van steen en hout. Met de vernieuwing van materiaal bij werkzaamheden verdwijnen altijd delen van deze historische informatie. Het is daarom van belang om de informatie tijdig te hebben ‘gelezen’ door middel van bouwhistorisch onderzoek.

Afb. 1. Situatietekening met daarop aangegeven de ligging van de in dit hoofdstuk genoemde gebouwen en straten. Tekening: L. van der Meer, afdeling Landmeetkunde Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

In dit verslag wordt onderscheid gemaakt tussen bouwhistorische inventarisaties, verkenningen, opnames en ontleding¹. Bij een bouwhistorische inventarisatie worden gebouwen in een gebied of complex beoordeeld op de vermoedelijke of zekere aanwezigheid van bouwhistorische waarden. Deze beoordeling geschiedt op uiterlijke kenmerken, waaronder metselwerk, kaphellingen, ankers en andere constructiedetails. In 2000 hebben dergelijke inventarisaties plaatsgevonden rond de Euvelgunnerweg en in de Hortusbuurt. Helaas is het onmogelijk om alle oude panden op die wijze te herkennen, zo werd al spoedig geïllustreerd bij de verbouwing van het pand Grote Leliestraat 117.

Zowel bij een bouwhistorische verkenning als een bouwhistorische opname worden de opbouw, de constructie en de oude interieurafwerkingen van een gebouw gedocumenteerd en geanalyseerd, zonder verwijdering van recente voorzetwanden, betimmeringen of verlaagde plafonds. Deze werkzaamheden kunnen dus geschieden als een gebouw nog gebruikt of bewoond wordt. Vaak wordt tevens een cultuurhistorische waardestelling gegeven, die de Gemeente Groningen gebruikt bij de beoordeling van een verbouwingsplan. Verkenningen en opnames verschillen met name door de diepgang van het onderzoek.

Bij een bouwhistorische ontleding worden recente voorzetwanden, betimmeringen en verlaagde plafonds verwijderd, waardoor de constructie van steen en hout in beeld komt. De bouwgeschiedenis valt dan af te lezen aan de hand van bijvoorbeeld dichtgemetselde deuren en ramen of gewijzigde balklagen. Speciale aandacht wordt gegeven aan restanten van oude interieurafwerkingen, zoals bijvoorbeeld (resten van) betimmeringen, stucplafonds en decoratieve schilderijen. In dit jaar hebben ontleding plaatsgevonden in de panden Pelsterstraat 19 en Nieuwe Boteringestraat 50.

Afb. 2. Overzicht van het gebied in 1905 met aanduiding van de boerderijen Euvelgunnerweg 27, 31 en 37. Chromotopografische Kaart des Rijks, nr. 97. Uit: Historische Atlas Groningen, Den IJp 1990.

1. Voor vaktermen wordt verwezen naar de verklarende woordenlijst achterin dit jaarboek.

Om de resultaten van het werk van de bouwhistorici meer bekend te maken bij een groter publiek, is er in 2000 een tentoonstelling opgezet onder de titel: *'In muren verborgen. Baksteen in bouwhistorisch onderzoek'*. Organisatie en vormgeving waren in handen van Ewa Soroka. Ten behoeve van deze tentoonstelling is een folder uitgegeven, die niet alleen achtergrondinformatie bevat bij de expositie maar ook een uitleg geeft van de werkzaamheden van de bouwhistorici.

De organisatie van de bouwhistorische werkzaamheden berust bij de Gemeente Groningen, afdeling Bouw-, Woningtoezicht en Monumenten (BWM) van de Dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken (RO/EZ) en de Stichting Monument & Materiaal (M&M). Het werk is verricht door Ewa Soroka (vrijwilligster bij M&M), Aletta Bastmeijer en Henk Wierts (RO/EZ), onder begeleiding van Jan van der Hoeve (Bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve, Utrecht). Nieuw is de inbreng van Taco Tel, die per oktober 2000 is aangenomen als bouwhistoricus van de Gemeente Groningen. Jaap Buist, fotograaf en archeologisch medewerker bij RO/EZ, heeft het afgelopen jaar geassisteerd bij diverse fotografische documentaties.

In principe wordt van elk bouwhistorisch onderzoek een rapport opgemaakt. Deze rapporten zijn in te zien bij de gemeentelijke afdelingen BWM en Documentaire Informatie Voorziening (DIV) van RO/EZ. Periodiek worden de rapporten overgedragen aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist.

1. Euvelgunnerweg

Euvelgunne is een buurtschap ten zuidoosten van de stad, dat te omschrijven valt als een tweezijdig boerderijenlint aan de Euvelgunnerweg². Deze weg is gelegen tussen Oosterhoogebrug en Roodehaan en volgt in hoofdlijnen de loop van het riviertje de Hunze. Waar dat niet het geval is, valt deze loop nog te herkennen in de onregelmatige verkaveling van de graslanden³.

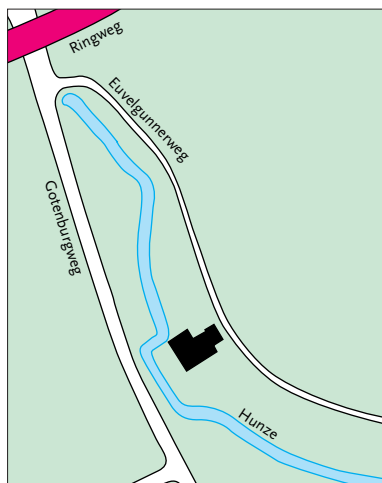
De Gemeente Groningen heeft grootschalige en ingrijpende plannen voor de herinrichting van dit landelijke gebied bij Euvelgunne tot een bedrijventerrein. De Euvelgunnerweg met de aangrenzende boerenerven en het riviertje de Hunze zullen daarbij echter als een groene strook bewaard blijven. De bestaande gebouwen zullen worden herbested tot 'bedrijfsbebouwing', waartoe uiteraard verbouwingen en aanpassingen noodzakelijk zijn. Om de bestaande waarden vast te leggen is een bouwhistorische inventarisatie uitgevoerd waarbij de bebouwing in drie categorieën is geklasseerd: zeker, vermoedelijk of geen aanwezige bouwhistorische waarden. De gebouwen uit de eerste twee categorieën zijn nader onderzocht door middel van een bouwhistorische verkenning en waardstelling. Drie van de onderzochte gebouwen worden hieronder nader toegelicht (afb. 2).

2. Euvelgunnerweg 27 (Beeldbepalend pand/BBP)

De geschiedenis van de boerderij Euvelgunnerweg 27 gaat in elk geval aantoonbaar terug tot de eerste helft van de 19e eeuw, zo kan worden vastgesteld aan

2. Feith 1910, 164 en 166. Verschillende verklaringen voor de naam Euvelgunne: "...eene mythische benaming voor de woonplaats van de duivel, Oevelgunne is iets, wat in oevelen gunst, dat is in kwaden reuk" en "Ovelgunne is oorspronkelijk de naam van een stuk land geweest dat in een slechten naam stond, 'onland'".
3. Kortekaas 2000, 7-14.

de hand van de oudste kadasterkaart van dit gebied uit 1827. Op deze kaart staat de boerderij reeds aangeven: de schuur had ongeveer dezelfde vorm als tegenwoordig, het woonhuis was echter veel smaller. Van deze opzet valt weinig meer te herkennen, aangezien in de late 19e eeuw en vroege 20e eeuw ingrijpende vernieuwingen hebben plaatsgevonden. De schuur dateert in zijn huidige vorm hoogstwaarschijnlijk uit circa 1885; dit valt op te maken uit een baksteen met een ingebakken jaartal⁴. Omstreeks 1900 werd de schuur aan de achterzijde uitgebreid, waarvoor het riviertje de Hunze omgelegd moest worden (afb. 3). Gezien de sobere neorenaissancestijl moet het woonhuis omstreeks 1900 geheel vernieuwd zijn. Ongeveer twintig jaar later is tegen de noordzijde van de schuur een extra koestal gebouwd.

Afb. 3. Euvelgunnerweg 27, situatie met de in 1905 omgelegde Hunze. Tekening: Aletta Bastmeijer en Studio van Stralen.

Afb. 5. Euvelgunnerweg 27, plafond van kraaldelen met schildering in de gang. Foto: Aletta Bastmeijer.

Afb. 4. Euvelgunnerweg 27, overhoeks aanzicht van het woongedeelte van de boerderij. Foto: Aletta Bastmeijer.

4. Bij een herstelling van het metselwerk is het steentje herplaatst, waarbij het laatste cijfer van het jaartal is weggefallen. Het is echter zeer onwaarschijnlijk dat dit van elders afkomstig is.

Het eenlaags woongedeelte van de boerderij is zeer gaaf en compleet bewaard gebleven. De gevels zijn opgebouwd uit rode baksteen, waarin horizontale banden van zwarte, witte en gele baksteen zijn opgenomen (afb. 4). Ook de indeling en interieurafwerking zijn opvallend compleet. Zo zijn de binnendeurkozijnen met architraaflijsten, alle paneeldeuren met geschilderde houtimitatie, de vensterbetimmeringen met luikkasten en binnenluiken en de schouwen nog in hun oorspronkelijke staat. Bijzonder zijn de gemarmerde houten vloer van de gang en de plafonds van kraaldelen, samengesteld in verschillende patronen en deels voorzien van sjabloonschilderingen (afb. 5). In één van de luikkasten in de oorspronkelijke pronkkamer is nog een 'pijpenkastje' aanwezig, waarin de lange aardewerken pijpen van regelmatige bezoekers bewaard werden.

Afb. 6. Euvelgunnerweg 31, overhoeks aanzicht van het woongedeelte van de boerderij.
Foto: Aletta Bastmeijer.

Afb. 7. Euvelgunnerweg 31, aanzicht van de boerderij vanuit het zuiden, kort voor 1923.
Foto: in bezit van de huidige bewoonster.

Afb. 8. Euvelgunnerweg 37, overhoeks aanzicht van de boerderij. Foto: Jan van der Hoeve.

Afb. 9. Euvelgunnerweg 37, detail van een gebint in de schuur. Foto: Jan van der Hoeve.

Ook de driebeukige schuur is voor het grootste deel in originele staat. De constructie bestaat uit vier grenenhouten dekbalkgebinten met gebintkoppelpalen. Voor de verbindingen zijn onder meer ijzeren spieankers gebruikt, die veelvuldig werden toegepast in de 19e eeuw. De kap wordt gedragen door gekoppelde sporenparen. Opvallend is dat de indeling van de schuur nog geheel intact is, inclusief doorrit, deel, koe- en paardenstal. Bovendien is de schuur voor het grootste deel nog op de oorspronkelijke manier in gebruik.

Van de oorspronkelijke erfinrichting zijn diverse elementen bewaard gebleven, waaronder de knotlinden voor de voorgevel, moestuin, boomgaard, mestvaalt en gierput. Omstreeks 1915 is er ten noorden van de boerderij een tuberculosehuisje gebouwd met hergebruikt materiaal, dat naar zeggen afkomstig was van het oude hoofdgebouw van het Groninger Provinciehuis (1869-1871)⁵.

3. Euvelgunnerweg 31 (BBP)

Deze kop-rompboerderij is in de late 19e eeuw gebouwd op de plaats van een voorganger, die reeds afgebeeld is op de kadastrale minuut van 1827. In de constructie van de huidige schuur zijn delen van oude gebinten hergebruikt, die wellicht van deze voorganger afkomstig zijn. Zowel in de gevels als in de constructie van de schuur hebben in de loop van de 20e eeuw veel vernieuwingen plaatsgevonden, mede in verband met opgetreden verzakkingen. Des te meer bijzonder is het dat de oude houten stalvensters in de zuidelijke zijgevel behouden zijn gebleven. Het woongedeelte van de boerderij is voorzien van wit geschilderd pleisterwerk, waarin de plint, de hoekblokken en de omlijstingen van de vensters geaccentueerd worden door de toepassing van een zwarte kleur (afb. 6). De indeling en interieurafwerking van het woongedeelte zijn in 1986 gemoderniseerd, zodat hier vrijwel niets herinnert aan de bouwtijd. Het exterieur is echter ook meer gewijzigd dan op het eerste gezicht lijkt: tegen de voorgevel stond eertijds een aanbouw, die volgens de huidige bewoonster gebruikt werd als theehuis (afb. 7). Pas na de sloop hiervan, omstreeks 1923, is de woning voorzien van pleisterwerk.

Ook bij deze boerderij valt de hoofdopzet van het erf nog te herkennen, inclusief de karakteristieke knotlinden en kastanjabomen.

4. Euvelgunnerweg 37 (BBP)

Deze boerderij is één van de oudste gebouwen aan de Euvelgunnerweg en zal gezien de massa en constructie uit de 18e eeuw dateren (afb. 8). Op de kadastrale kaart van 1827 valt op dat dit de enige kleine boerderij in Euvelgunne is, de overige boerderijen zijn veel groter. Naderhand zijn er meer kleine gebouwen gerealiseerd, maar dit zijn voornamelijk landarbeiderswoningen en woonhuizen.

De boerderij is in de 19e en 20e eeuw meermalen verbouwd, waarbij voornamelijk wijzigingen in de gevels, indeling en interieurafwerking plaatsvonden. De constructie van het stalgedeelte is relatief gaaf. Hier bevinden zich twee dekbalkgebinten van naaldhout en rondhouten sporenparen met hanenbalken. De gebogen eikenhouten korbeels in de gebinten zijn uit een oudere constructie afkomstig (afb. 9). Ook in de hergebruikte dekbalken zijn verschillende inkepingen te herkennen van oudere pengatverbindingen, waarvan de oorspronkelijke context onduidelijk is.

5. Van der Hoeve 1999, 83.

Afb. 10. Grote Kruisstraat 3, gevelontwerp uit 1909. Tekening: J. Vrijman, collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 11. Grote Kruisstraat 3, detail van de klokgevel. De zandstenen schouderstukken, het oculusvenster met het jaartal 1684 en het fronton zijn mogelijk hergebruikt.

5. Grote Kruisstraat 3 (BBP)

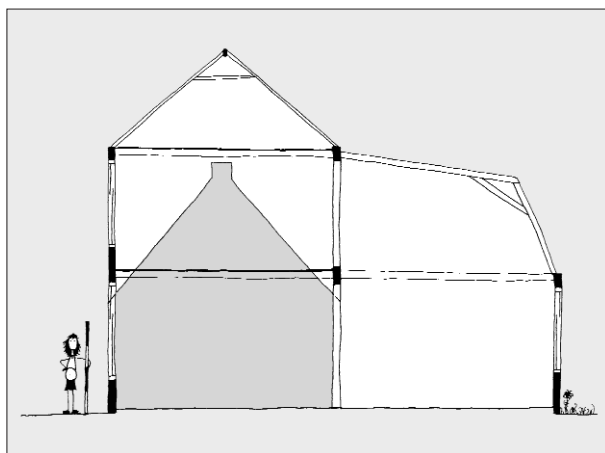
Het pand Grote Kruisstraat 3 is de voormalige conciërgewoning van de Rijks HBS⁶. De woning is in 1909 gebouwd naar ontwerp van de Rijksbouwkundige voor de gebouwen van Onderwijs enz. Johannes Vrijman (afb. 10). Het verwijderen van alle voorzetwanden en verlaagde plafonds bij de recente renovatie gaf een goede gelegenheid voor het verrichten van bouwhistorische waarnemingen. In de gevels zijn diverse 17e-eeuwse ornamenten verwerkt, die volgens gegevens in het bouwdoossier afkomstig moeten zijn uit de gesloopte bebouwing ter plaatse (afb. 11). Vooralsnog was het echter nog onduidelijk of er ook muurwerk en/of balklagen van deze oude bebouwing waren geïntegreerd in de nieuwbouw.

Bij het onderzoek bleek overduidelijk dat de conciërgewoning in zijn geheel nieuw gebouwd is in 1909, na sloop van de bestaande bebouwing. De zandstenen schouderstukken, het driehoekig fronton en het oculusvenster met het jaartal 1684 zijn hergebruikt in de nieuwe klokgevel, die deel uitmaakt van de voorgevel van het huis. Mogelijk zijn deze onderdelen afkomstig uit één van de

6. Bastmeijer e.a. 1999, 47.

kleinere pandjes, die in 1909 zijn afgebroken ten behoeve van de bouw van het Scheikundig Laboratorium en de conciërgewoning. Gezien de scherpe detaillering kan echter niet worden uitgesloten dat er sprake is van kopieën, gemaakt naar een oud voorbeeld. In het interieur is gebruik gemaakt van 18e-eeuwse stijlelementen, waarvan de deuren de meest opvallende representanten vormen. Het is overigens mogelijk dat één of meerdere deuren daadwerkelijk van 18e-eeuwse oorsprong zijn en als voorbeeld hebben gefungeerd voor de overige deuren.

Afb. 12. Grote Leliestraat 117, schets van de dwarsdoorsnede van het pand met aanduiding van de contouren van de 17e-eeuwse westgevel. De vloer boven de begane grond lag in de 17e eeuw lager. Tekening: Aletta Bastmeijer.

6. Grote Leliestraat 117 (geen monumentale status)

Bij de bouwhistorische inventarisatie van de Hortusbuurt is Grote Leliestraat 117 aangemerkt als een nieuwbouw van na 1850, zodat dit gebouw niet in dit onderzoek werd betrokken⁷. De gevels en kapvorm gaven namelijk geen enkele aanwijzing voor een oudere datering. Kort na afloop van de inventarisatie kwamen, door een interne verbouwing van dit pand, de muren en balklagen in het zicht. Het was te danken aan een attente uitvoerder dat bij M&M een bericht kwam van deze werkzaamheden. Bij een waarneming ter plaatse kon worden vastgesteld dat de kern van het gebouw uit de 17e eeuw stamt. In die periode bestond het pand uit één bouwlaag met een zadeldak evenwijdig aan de straat. In de zijmuren bleken de oude zijgevels nog goed herkenbaar, inclusief de vorm van de kap. Zelfs de oorspronkelijke balklaag boven de begane grond was nog aanwezig, echter niet op het oorspronkelijk niveau; in de 17e eeuw lag deze zoldervloer lager. Bij een verbouwing omstreeks 1870 werd het volume van het pand aanzienlijk vergroot door een verhoging tot twee bouwlagen met een schilddak, een uitbreiding aan de achterzijde en een geheel vernieuwde voorgevel (afb. 12). Er volgde een modernisering van de indeling en interieurafwerking. Hiervan resteren nog diverse onderdelen, ook na de recente renovatie.

7. Van Heemskerckstraat 97, EnCeHa-terrein (geen monumentale status)

Naar aanleiding van een plan voor herinrichting van het EnCeHa-terrein tot kantoorpark heeft een onderzoek plaatsgevonden naar de ruimtelijke ontwikkeling van dit gebied, dat in de hoek van het Hoendiep en de spoorlijn naar Delfzijl

7. Zie 10. Hortusbuurt, inventarisatie.

en Roodeschool ligt⁸. Het pakhuis Van Heemskerckstraat 97 zal volgens plan gehandhaafd blijven. Gezien het historisch belang van dit pand is een bouwhistorische opname gemaakt (afb. 13).

Afb. 13. Van Heemskerckstraat 97, overzicht van het Hoendiep met de houtzaagmolen *De Bok* (op de voorgrond) en de oliemolen *De Hoop*, gezien naar het westen. Het pakhuis gaat op deze foto schuil achter *De Hoop*.
Foto: J.G. Kramer, 1895, collectie Groninger Archieven.

Afb. 14. Van Heemskerckstraat 97, het pakhuis met de woning gezien naar het westen. De ankers markeren de vloerniveaus. Foto: Jan van der Hoeve.

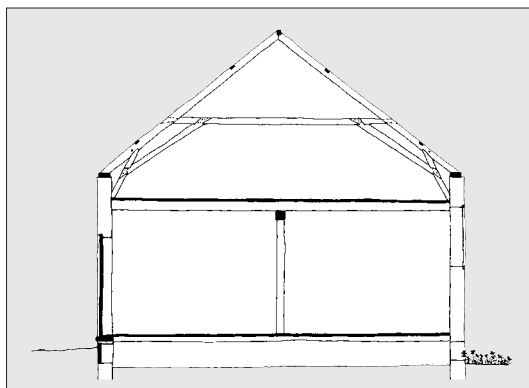
Uit kadastrale kaarten blijkt dat er in het begin van de 19e eeuw slechts twee gebouwen op het terrein stonden, namelijk de oliemolen *De Hoop* en het pakhuis voor granen en zaden, beide uit 1794. Voor het overige waren hier slechts weilanden. In 1880 verloor de molen haar functie toen er de stoommachine werd geïntroduceerd. Negen jaar later werd de bovenbouw van de molen verwijderd; het restant van de molen brandde af op 14 november 1913⁹. De datering van het pakhuis is ontleend aan een gedenksteen in de noordelijke zijgevel, waarop het jaartal 1794 staat vermeld. De constructie en het materiaalgebruik van het gebouw passen zeer goed bij deze laat-18e-eeuwse datering. De gedenksteen zelf moet ouder zijn, gezien de typisch 17e-eeuwse renaissance-ornamentiek. Het pakhuis heeft een langgerekte rechthoekige plattegrond en bestaat uit één bouwlaag onder een schilddak (afb. 14). Voor de opslag van zaden en granen moest goed geventileerd worden; de constructie is hierop aangepast. De kruipruimte onder het gebouw is in smalle segmenten onderverdeeld door middel van dwarsmuren, die tevens de dragers vormen voor de balklaag van de begane grond. Elk segment van de kruipruimte wordt geventileerd door kleine openingen aan de voet van de gevels. Een onderslagbalk op kolommen ondersteunt de enkelvoudige balklaag boven de begane grond. Ventilatie geschiedde hier door middel van rondboogopeningen, waarin zich nu glazen platen bevinden. Aan de binnenzijde zijn deze openingen af te sluiten door middel van houten schuifluiken, die waarschijnlijk uit het begin van de 20e eeuw stammen. De pak van het pakhuis be-

8. EnCeHa staat voor de naam van het bedrijf dat hier tot halverwege de jaren zeventig gevestigd was: de Noordelijke Chemicaliën Handel.

9. Rutten 2000, 39. Zie ook Van der Veen 1931, 163.

staat uit een bijzondere constructie die kan worden gezien als een voorganger van het verbeterde Hollandse spant (afb. 15).

Afb. 15. Van Heemskerckstraat 97, schets van de hoofdopzet van de constructie van het pakhuis uit 1794, gezien naar het oosten. Het pad langs het Hoendiep (links) is in de loop van de tijd opgehoogd zodat de ventilatieopeningen aan de noordzijde hun functie verloren. Tekening: Aletta Bastmeijer.

Het westelijke deel van het pakhuis werd in 1908 verbouwd tot woonhuis, naar ontwerp van de architect P.M.A. Huurman. Het gebouw werd daarvoor gedeeltelijk verhoogd tot twee verdiepingen en een plat dak, terwijl tegen de zuidelijke en westelijke gevel een serre werd gebouwd. De gevels van het pakhuis en de woning zijn, vermoedelijk bij deze verbouwing, gepleisterd en voorzien van schijnvoegen. In de jaren zeventig werd het pand gekraakt en in gebruik genomen als woning en kunstenaarsatelier. Het omliggende terrein werd ingenomen door woonwagenbewoners.

8. Hereweg 2, tuinkoepel (Rijksmonument/RM)

In de 18e en 19e eeuw was het gebied ten zuiden van Groningen voor velen een geliefde plek voor zondagse wandelingen. Men flaneerde vooral langs de Hereweg met zijn flankerende bomenrijen en aangrenzende 'bosschages', waaronder het Sterrebos uit 1765. In het gebied aan weerszijden van de Hereweg hadden welgestelde stadgers privé-tuinen aangelegd, waarvan sommige met tuinkoepels. In de loop van de 19e eeuw verstedelijkte en verdichtte het gebied, hetgeen werd versneld na de slechting van de vestingwallen in 1874. Daarnaast zorgde de aanleg van de spoorlijn in 1870, en later het viaduct, ervoor dat het gebied definitief zijn aantrekkingskracht verloor op liefhebbers van het buitenleven. Slechts enkele tuinkoepels zijn bewaard gebleven, waarvan één als onderdeel van de villa Hereweg 2.

Plannen voor de restauratie vormden de aanleiding voor een bouwhistorische opname van dit karakteristieke eenlaags achthoekige gebouwtje met een koepeldak. De tuinkoepel is omstreeks 1774 gebouwd in opdracht van de raadsheer en latere burgemeester van Groningen, Johan van Hoorn¹⁰. Mogelijk stond de koepel aanvankelijk vrij, want het is onduidelijk of de zuidelijke aanbouw op de kadastrale kaart van 1828 oorspronkelijk is. Wel kan worden vastgesteld dat de ingangen aan de oost- en zuidzijde uit de bouwtijd stammen. Nadat de koepel van eigenaar verwisselde, is de zuidelijke aanbouw in 1865 afgebroken en vervangen door de huidige villa, ontworpen door de architect N.W. Lit. De tuinkoepel werd met drie van de acht zijden opgenomen in deze villa. De gevels kregen een soort-

10. Van der Veen 1969, 105.

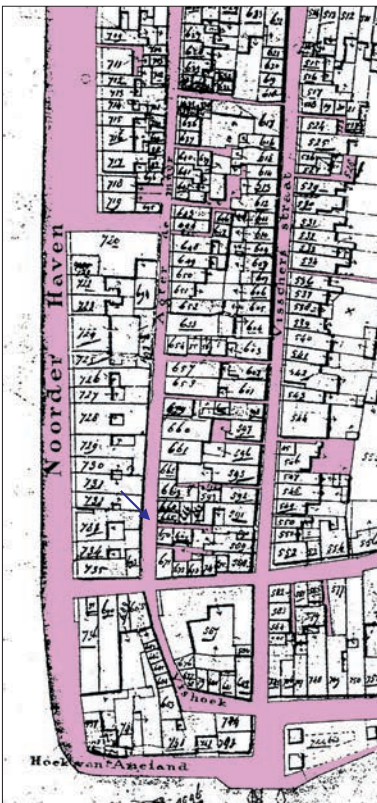
gelijke gepleisterde afwerking als het nieuwe pand. De schijnblokken in deze pleisterlaag moesten de indruk wekken van een bekleding met natuursteen. In de hanenkammen boven de vensters zijn sluitstenen aangebracht, onder de vensters zijn verdiepte vlakken te zien. In 1902 is aan de oostzijde van de koepel, na afbraak van een veranda, een tuinkamer aangebouwd zodat naast de zuidelijke ook de oostelijke toegang tot de koepel ingebouwd raakte (afb. 16).

Afb. 16. Hereweg 2, overzichtsfoto van het Herewegviaduct in 1926, met links op de voorgrond de tuinkoepel.
Foto: P.B. Kramer, collectie Groninger Archieven.

Afb. 17. Hereweg 2, bovendeurstuk met twee hoorns des overvloeds, circa 1774.
Foto: Henk Wierts.

Afb. 19. Hoekstraat 56, de eenkamerwoning aan de Jobsgang kwam in 1999 in het zicht na de sloop van het pand Hoekstraat 54. Foto: Aletta Bastmeijer.

Afb. 18. Hoekstraat 56, detail van de kadasterkaart uit circa 1828 met aanduiding van de vele gangen tussen de Hoekstraat (op de kaart: Agter de muur) en de Visserstraat. De Jobsgang is aangegeven met een pijl.
Kaart: collectie Dienst RO/EZ.

In het interieur zijn nog diverse elementen van de oorspronkelijke afwerking behouden gebleven, waaronder een gestuct bovendeurstuk boven de oostelijke deur met een afbeelding van twee hoornen des overvloeds (afb. 17). Ook de beide deurkozijnen met architraaflijsten zijn origineel. Het plafond was oorspronkelijk waarschijnlijk uitgevoerd als een koepelgewelf met een kooflijst. Bij een latere verbouwing is een vlak verlaagd plafond aangebracht, dat aansluit op de genoemde kooflijst. De vensters zijn meermalen gewijzigd.

9. Hoekstraat 56, Jobsgang (geen monumentale status)

Naar aanleiding van sloopplannen voor het eenlaags pandje Hoekstraat 56 en de daarachter liggende eenkamerwoning heeft een korte bouwhistorische verkenning plaatsgevonden. Speciale aandacht is besteed aan de stedenbouwkundige aspecten. De eenkamerwoning lag namelijk eertijds aan een smalle gang of slop (een doodlopende steeg), de Sint Jobsgang. Het enige dat aan deze naam herinnert, is de gevelsteen van Sint Job in de voorgevel van het naastgelegen pand Hoekstraat 54. Deze steen is bij de vernieuwing van dit pand in 2000 herplaatst. De ouderdom van de Jobsgang is niet bekend. Wel valt vast te stellen dat de gang nog niet staat aangegeven op de kaart van Haubois uit circa 1634. Op de kadastrerkaart van circa 1828 staat de gang wel aangegeven, met aan beide zijden eenkamerwoningen (afb. 18). Bij een nadere bestudering van deze kadastrerkaart valt op dat aan de randen van de oude stad (binnen de Diepenring) veel van dit soort gangen bestonden. Daarvan zijn nog maar enkele behouden gebleven¹¹. Bij de bouw van het pand Hoekstraat 54, in het midden van de 19e eeuw, zijn de meeste eenkamerwoningen aan de Jobsgang gesloopt. Slechts één eenkamerwoning is bewaard gebleven, namelijk de woning achter Hoekstraat 56, een smal eenlaags pand met zadeldak (afb. 19). De voorgevel in de Jobsgang is opgetrokken uit schoon metselwerk. De entree bevat een opgeklampte deur met een profiellijst, die de indruk moet wekken van een paneeldeur, en een bovenlicht. Rechts naast de deur bevindt zich een gemoderniseerd venster.

10. Hortusbuurt, inventarisatie (Beschermd stadsgezicht/BS)

Naar aanleiding van diverse bouw- en verbouwingsplannen heeft er een onderzoek plaatsgevonden van de 17e-eeuwse stadsuitbreiding aan de noordzijde van de stad, de Hortusbuurt¹². Dit onderzoek bestond uit twee delen, namelijk een bouwhistorische inventarisatie en een inventarisatie van alle eenlaags bebouwing in dit deel van de stad.

Bij de bouwhistorische inventarisatie zijn de panden van vóór 1850 beoordeeld en in de drie eerder genoemde categorieën ingedeeld. De grens van 1850 is gekozen, omdat de panden tussen 1850 en 1940 al eerder onderwerp van studie waren bij het 'Monumenten Inventarisatie Project'. Met de nu verworven gegevens valt snel te zien of er bij een ingediend bouwplan nader bouwhistorisch onderzoek nodig is of niet. Bij het onderzoek zijn circa negentig panden aangetikt, die met zekerheid bouwhistorische waarden bezitten (afb. 20). Daaronder bevinden zich nog betrekkelijk veel gebouwen met een compleet 17e-eeuws cas-

11. Zie ook Van der Hoeve e.a. 1998, 34-35.

12. De oostzijde van het Boterdiep is niet bij de inventarisatie betrokken omdat deze in 1998 al is bekeken in verband met de werkzaamheden op het achterliggende Gasfabriekterrein. Zie Bastmeijer e.a. 1999, 31-32.

co. De categorie panden met zeker aanwezige bouwhistorische waarden is aange-merkt als BBP+ (beeldbepalend en bouwhistorische waarden). Deze gegevens zullen worden verwerkt in het nieuwe bestemmingsplan.

Ondanks de schaalvergroting in de 20e eeuw wordt het karakter van de

Afb. 20. Hortusbuurt, kadasterkaart met daarop in zwart de panden met zeker aanwezige bouwhistorische waarden. Tekening: Aletta Bastmeijer.

Hortusbuurt nog steeds in sterke mate bepaald door eenlaags bebouwing. Een belangrijke achtergrond daarvan is het feit dat de 17e-eeuwse stadsuitbreiding een minder voorspoedige ontwikkeling heeft doorgemaakt dan was voorzien. In eerste instantie werd er vooral langs de hoofdstraten gebouwd, met name langs de Diepenring en de Ossenmarkt, de Nieuwe Ebbingestraat en de Nieuwe Boteringestraat. In mindere mate gold dit ook voor het Boterdiep en Nieuwe Kijk in 't Jatstraat. Veel van de zijstraten en randgebieden bleven nog lange tijd onbebouwd. Pas in de loop van de 18e en 19e eeuw werden deze open gebieden ingevuld, echter vooral met eenlaags bebouwing. Dit type bepaalt sterk het karakter van het gebied. Als gevolg van de huidige grootschalige ontwikkelingen van verdichting en verhoging van de stad dreigen veel van deze kleinschalige gebouwen vernieuwd en verhoogd te worden. De inventarisatie van eenlaags bebouwing heeft plaatsgevonden, omdat deze transformatie tot nu toe onvoldoende onderkend werd.

11. Jacobijnerstraat 12 (RM)

De verkoop van een pand vormt vaak een aanleiding voor verbouwingen, zeker als de nieuwe eigenaar een andere bestemming voor ogen heeft. Een voorgenomen verkoop is dan ook het moment voor een bouwhistorische verkenning en waardstelling, te meer omdat eventuele verbouwingsplannen dan nog niet geheel uitgekristalliseerd zijn. Het feit dat het pand Jacobijnerstraat 12 te koop stond, was daarom het signaal om een bouwhistorische verkenning uit te voeren, mede omdat reeds bekend was dat de 19e-eeuwse interieurafwerking relatief gaaf bewaard is gebleven.

Jacobijnerstraat 12 is een fors blokvormig pand dat in 1863 werd gebouwd als onderkomen voor de Maatschappij tot het van nut van 't Algemeen in Groningen. Een gevelsteen herinnert aan deze gebeurtenis: *Deze steen is gelegd 12 maart 1863 vanwege Dept. Groningen der Maatschappij tot nut van 't Algemeen*. De directe aanleiding tot deze nieuwbouw vormde de groeiende activiteiten van de Nutsspaarbank die de maatschappij in 1820 had opgericht. In eerste instantie hield deze bank avondzittingen in het stadhuis. Commissarissen van de bank deden dit werk op vrijwillige basis. De boeken en de fondsen van de Nutsspaarbank werden bij de penningmeester thuis bewaard. Met het betrekken van een eigen kantoorruimte namen ook de activiteiten van de spaarbank aanzienlijk toe, zodat nog meer ruimte nodig was. Om hieraan te voldoen kwam het pand Jacobijnerstraat 12 in 1874 geheel in bezit van de Nutsspaarbank en werden de andere afdelingen van de Maatschappij naar elders overgebracht. In 1911 werd er voor het eerst personeel aangesteld en ging de bank ook overdag open.

Afb. 21. Jacobijnerstraat 12, uitsnede van een luchtfoto uit 1947 met kaalslag rond de Grote Markt. Het gebouw van de Nutsspaarbank is aangegeven met een pijl.
Foto: KLM Aerocarto luchtfotografie.

Afb. 22. Jacobijnerstraat 12, overhoeks aanzicht vanuit het zuidoosten. De rechterzijgevel is vernieuwd na de doorbraak van de Kreupelstraat. Foto: Taco Tel.

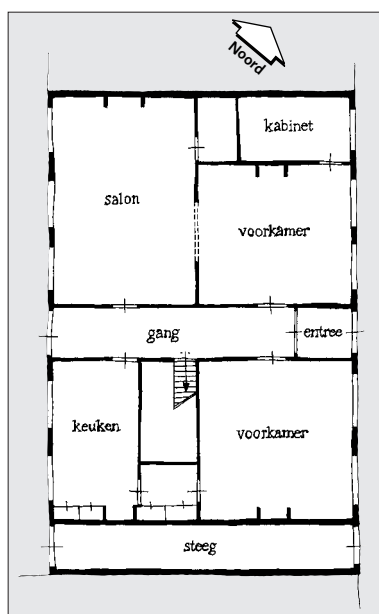
Het pand kent op de begane grond een traditionele indeling, bestaande uit een middengang met links en rechts hiervan kantoor- en vergaderruimten. Het trappenhuis neemt een ondergeschikte plaats in, aangezien dit slechts de ontsluiting vormde van de dienstwoning op de eerste verdieping. In 1925 werd deze woning in tweeën gesplitst. De nieuwe woning kreeg een eigen entree, hal en trap-

penhuis aan de noordwestzijde van het gebouw. Van de interieurafwerking uit 1863 zijn veel elementen behouden gebleven, waaronder stucplafonds, schouwen (waarvan sommige met spiegels in neorococostijl), stucafwerking van de gang en in houtimitatie geschilderd houtwerk van de trappen en trapportalen. Ook de kapconstructie is nog geheel oorspronkelijk: opvallend zijn de forse balkmaten en de traditionele opbouw van de spanten. Het pand heeft sinds de bouw in 1863 slechts geringe veranderingen ondergaan, wat niet geldt voor de omgeving waarin het staat. Tengevolge van de oorlogshandelingen in april 1945 werd onder andere de noordkant van de Grote Markt verwoest (afb. 21).

Bij de Wederopbouw vonden in het stratenpatroon ingrijpende wijzigingen plaats, waarbij een deel van de bebouwing die de oorlog had overleefd, alsnog gesloopt werd. Dit gold onder meer voor de bebouwing rechts van de Nutsspaarbank, zodat de Kreupelstaat kon worden verlegd en verbreed en de Grote Markt nog een rechtstreekse verbinding kreeg met de Diepenring. Daarmee werd de Nutsspaarbank een hoekpand. De rechterzijgevel van de bank werd vanwege deze wijziging in 1966 gedeeltelijk van een nieuwe buitenmuur voorzien (afb. 22).

Afb. 23. Nieuwe Boteringstraat 50, voorgevel.
Foto: Aletta Bastmeijer.

Afb. 24. Nieuwe Boteringstraat 50, plattegrond met reconstructie van de 18e-eeuwse opzet. De zolder was oorspronkelijk waarschijnlijk alleen bereikbaar via een smalle steektrap. Tekening: Aletta Bastmeijer.

12. Nieuwe Boteringstraat 50 (RM)

Op verzoek van de nieuwe eigenaar is een bouwhistorische opname en waardestelling van het pand Nieuwe Boteringstraat 50 uitgevoerd, ter ondersteuning van de restauratieplannen en als basis voor de planbeoordeling. Tijdens de restauratie hebben aanvullende waarnemingen plaatsgevonden, zodat feitelijk van een bouwhistorische ontleding kan worden gesproken.

Het pand dateert uit het midden van de 18e eeuw, zo kan worden opgemaakt uit de massa, de voorgevel met het karakteristieke klokgeveltje, de draagconstructie, de indeling en de interieurafwerking (afb. 23). De oorspronkelijke indeling viel nog goed te herkennen, ondanks latere wijzigingen. De voornaamste kamers, het trappenhuis en de keuken werden ontsloten door de middengang, die van de voor- naar achtergevel liep (afb. 24). Boven de begane grond bevinden zich enkelvoudige grenenhouten balklagen, die aanvankelijk in het zicht waren maar later verdwenen achter stucplafonds. Van de originele interieurafwerking zijn nog deurkozijnen met bijbehorend lijstwerk, brede paneeldeuren, vensterwandbetimmering met luikkasten in de rechtervoorkamer en tegelafwerking in de keuken behouden gebleven. Opvallend element in de opzet van het pand is het hoogteverschil tussen voor- en achtergevel (de voorgevel is hoger), waardoor het zadeldak een asymmetrische vorm heeft. Er zijn geen aanwijzingen dat de kapconstructie is vernieuwd, zodat deze tot de originele opzet moet behoren.

Omstreeks 1890 werd het linkerdeel van de begane grond van het pand ingericht als winkel en een winkelpui in de voorgevel geplaatst. In dezelfde tijd werd aan de achterzijde een serre toegevoegd, ondersteund door drie gietijzeren kolommen. Tussen de kolommen kwamen houten wanden met glas waarin zich twee naar buiten draaiende tuindeuren bevinden. Een aantal onderdelen van de wand is aan de binnenzijde vastgezet met houten klemmen; waarschijnlijk waren deze uitneembaar, zodat de serre in de zomer kon worden gebruikt als een open veranda. De meest ingrijpende verbouwing heeft plaatsgevonden in de loop van de 20e eeuw toen de beide voorkamers en het voorste deel van de gang werden gekoppeld tot een grote, ongedeelde winkelruimte.

Herstel van de oorspronkelijke indeling vormt het uitgangspunt van de komende restauratie. Zo wordt de centrale gang weer gereconstrueerd en zullen veel van de oude onderdelen van de interieurafwerking weer in het zicht worden gebracht.

13. Noorddijkerweg 31 (BBP)

Met de verhuizing van de Martini-manege is de boerderij Noorddijkerweg 31 vrijgekomen voor een nieuwe bestemming. Daarbij zal rekening moeten worden gehouden met de cultuurhistorische waarden van het gebouw. Om deze waarden vast te leggen vond een bouwhistorische verkenning plaats. De boerderij is door de Gemeente Groningen aangemerkt als een zogenaamd Kanjerproject¹³.

Deze kop-hals-rompboerderij ligt op een terrein dat nu geheel omringd is door grachten en windsingels (afb. 25). Het valt op dat het meest representatieve deel van het gebouw, het woongedeelte, van de weg is afgekeerd. Blijkens een gedenksteen in de voorgevel stamt de boerderij uit 1793. Bij de verkenning kon worden vastgesteld dat alleen een deel van het voorhuis nog uit deze periode stamt. De huidige vorm is grotendeels tot stand gekomen in 1867. Toen heeft een complete renovatie plaatsgevonden, waarbij de kap is vervangen en de gevels zijn gemoderniseerd. De gevels werden voorzien van een pleisterlaag met blokimitatie. De vensters in de zuidgevel kregen bovendien geprofileerde omlijsting.

13. Het Kanjerplan is opgesteld om grotere monumentale bouwwerken die hun oorspronkelijke specifieke functie hebben verloren (zoals kerken, watertorens en boerderijen) van de ondergang te redden door te zoeken naar een nieuwe passende herbestemming. Hierbij is essentieel dat het authentieke karakter van het gebouw wordt gerespecteerd.

Afb. 25. Lewenborg, een woonwijk in aanbouw in 1972. De pijl geeft aan waar Noorddijkerweg 31 zich bevindt. Foto: Aerophoto Eelde.

Afb. 26. Noorddijkerweg 31, console onder een vensterbank in de voorkamer. Foto: Henk Wierts.

gen. De indeling uit 1867 is tot op heden nauwelijks gewijzigd. Interessante interieurkenmerken uit deze periode zijn de houten paneeldeuren, een rijke houten schouw in neorococostijl, een houten plafond met gesneden houten rankwerk en de betimmeringen rond de vensters met zitbanken en binnenluiken (afb. 26). De hoofdschuur, destijds met de indeling van een Friese schuur, en mogelijk ook de bijschuur zijn in 1867 volledig nieuw opgetrokken¹⁴. De draagconstructie van de beide schuren bestaat uit dekbalkgebinten.

Al met al kan worden geconcludeerd dat het 19e-eeuwse karakter van de boerderij nog in belangrijke mate behouden is gebleven, ondanks de latere wijzigingen en aanpassingen. Alleen de oorspronkelijke indeling van de schuur is geheel verwijderd ten behoeve van de inrichting van een paardenbak voor de Martini-manege.

14. Oude Ebbingestraat 77/Hofstraat 2 (BBP)

Na veel jaren van verval en verwaarlozing werd in 2000 een plan ingediend voor de renovatie van dit karakteristieke hoekpand met zijn dubbele kap (afb. 27). Om het plan goed te kunnen beoordelen, heeft een bouwhistorische opname plaatsgevonden. Bij deze opname is niet alleen de bouwgeschiedenis van het pand geanalyseerd, maar kon tevens worden vastgesteld dat de slechte bouwtechnische toestand het gevolg was van ondeskundige verbouwingen in het verleden. Zo was de dwarsmuur in het midden van het pand gesloopt, waardoor de gevel aan de Hofstraat onvoldoende verband had met de rest van het gebouw. Deze situatie was in 1934 nog verergerd door het aanbrengen van een grote winkelpui op de begane grond.

14. Een Friese schuur is een schuurtype dat in de 16e eeuw in Friesland tot stand kwam en vervolgens zijn opmars voortzette in Groningen. De schuur is in de dwarsrichting in drie beuken verdeeld. In de ene zijbeuk wordt het vee gestald, terwijl de andere in gebruik is als deel. In de brede middenbeuk wordt de oogst opgeslagen.

Op grond van het metselwerk in de zijgevel wordt het pand in de 18e eeuw gedateerd. Ook de (hergebruikte) balken boven de eerste verdieping wijzen in die richting. Oudere onderdelen zijn vooralsnog niet aangetroffen. Van het tweelaags pand met een zadeldak evenwijdig aan de Oude Ebbingestraat, dat Haubois op zijn kaart uit circa 1634 heeft afgebeeld, zijn geen sporen gevonden.

Het pand moet in de 18e eeuw reeds een soortgelijke opzet hebben gehad als nu, een tweelaags gebouw met een dubbel zadeldak. Naar alle waarschijnlijkheid is het gebouw onderdeel van een dubbelpand, Oude Ebbingestraat 77 en 79. In de 19e eeuw moet een ingrijpende verbouwing hebben plaatsgevonden met een vernieuwde kap, gepleisterde gevels en nieuwe vensters. De balklagen werden aangepast, overigens met hergebruik van bestaande materialen. De vernieuwing gold ook voor de indeling en de interieurafwerking, waarbij onder meer de dwarsmuur in het midden van het pand werd gesloopt. In de jaren dertig van de 20e eeuw veranderde de zijgevel door het plaatsen van een grote winkelpui. Weer zo'n dertig jaar later werden de indeling en de interieurafwerking van de verdieping en zolder vrijwel geheel vernieuwd, zodat van de 19e-eeuwse situatie nog slechts spaarzame restanten bewaard zijn gebleven.

Afb. 27. Oude Ebbingestraat 77/Hofstraat 2, overhoeks aanzicht.

Foto: Aletta Bastmeijer.

Afb. 28. Oude Kijk in 't Jatstraat 8, voorgevel in 1895. Op de omlijsting van de entree staat het jaartal 1668.

Foto: J.G. Kramer, collectie Groninger Archieven.

15. Oude Kijk in 't Jatstraat 8 (RM)

De voorbereiding van een verbouwingsplan voor zowel de winkel op de begane grond als de woning op de verdieping vormde de aanleiding voor een bouw-historische verkenning en waardstelling. Hiermee zijn de waardevolle historische onderdelen van het gebouw reeds van tevoren vastgelegd, zodat de architect deze kan betrekken in het plan.

In de 17e eeuw bestond het huis slechts uit één beuk, dat wil zeggen het voorste deel van het huidige gebouw. Het huis bestond uit twee bouwlagen met een zadeldak. De eerste verdieping van de voorgevel heeft nog veel kenmerken uit de 17e eeuw, waaronder negen karakteristieke smalle hoge vensters met ontlastingsboogjes en fraai gesmede muurankers. Ook de kapconstructie met

Afb. 29. Oude Kijk in 't Jatstraat 8, 18e-eeuws schijngeveltje tegen de zijmuur van het naastgelegen pand aan de noordzijde. Foto: Jan van der Hoeve.

spanten van eiken- en grenenhout is authentiek. De spanten zijn voorzien van gehakte merken, waarbij links en rechts zijn aangeduid door een verschil in grootte. Op de sporen zijn gezaagde merken aangebracht. Een foto uit 1895 laat zien dat er ook op de begane grond van de voorgevel smalle kloostervensters hebben gezeten (afb. 28). Bovendien toont deze foto ons een entreeomlijsting in zandsteen waarboven in Romeinse cijfers het jaartal 1668 is aangebracht. Wellicht is dit het bouwjaar van het pand.

Tegen de achtergevel stond in eerste instantie een onderkelderde aanbouw. Deze aanbouw is in de 18e en in de 19e eeuw dusdanig vergroot dat er een tweede beuk ontstond. Twee gedenksteden in de achtergevel met de jaartallen 1868 en 1871 herinneren aan de gefaseerde bouw van de verdieping. Door deze verbouwingen kwam de oorspronkelijke achtergevel van het 17e-eeuwse pand in het huis te liggen. Een eenvoudig versierd muuranker boven het trapgat laat zien dat de scheidende muur tussen de voor- en de achterbeuk vroeger buitenmuur is geweest.

Over de verbouwingen in de 18e eeuw zijn we slecht ingelicht. De kroonlijst van de voorgevel en enkele binnendeuren maken duidelijk dat in die eeuw wel bouwactiviteiten hebben plaatsgevonden. Maar door de grootscheepse modernisering in de 19e eeuw zijn de bouwsporen uit de 18e eeuw grotendeels verdwenen. Tegen de muur van het belendende perceel, boven het platte dakje tussen het huis en de aanbouw, bevindt zich echter een zeer opmerkelijk 18e-eeuws schijngeveltje in rococostijl, waarvan de herkomst enigszins onduidelijk is (afb. 29). Helaas is het hierin aangebrachte jaartal niet geheel leesbaar. Het laatste cijfer ontbreekt zodat het overgebleven getal 176 is. Wellicht heeft dit schijngeveltje eerst in de tuin gestaan en is het later verhuisd naar deze onlogische plaats.

De verbouwingen die in de 19e eeuw hebben plaatsgevonden, bepalen tot op de dag van vandaag de sfeer in het huis. Doordat er, met name op de verdieping, nadien geen grote verbouwingen waren, vormt de 19e-eeuwse afwerking hier een gaaf ensemble.

Afb. 30. Pelsterstraat 19, voorgevel in november 1995.
Foto: Jan van der Hoeve.

16. Pelsterstraat 19 (RM)

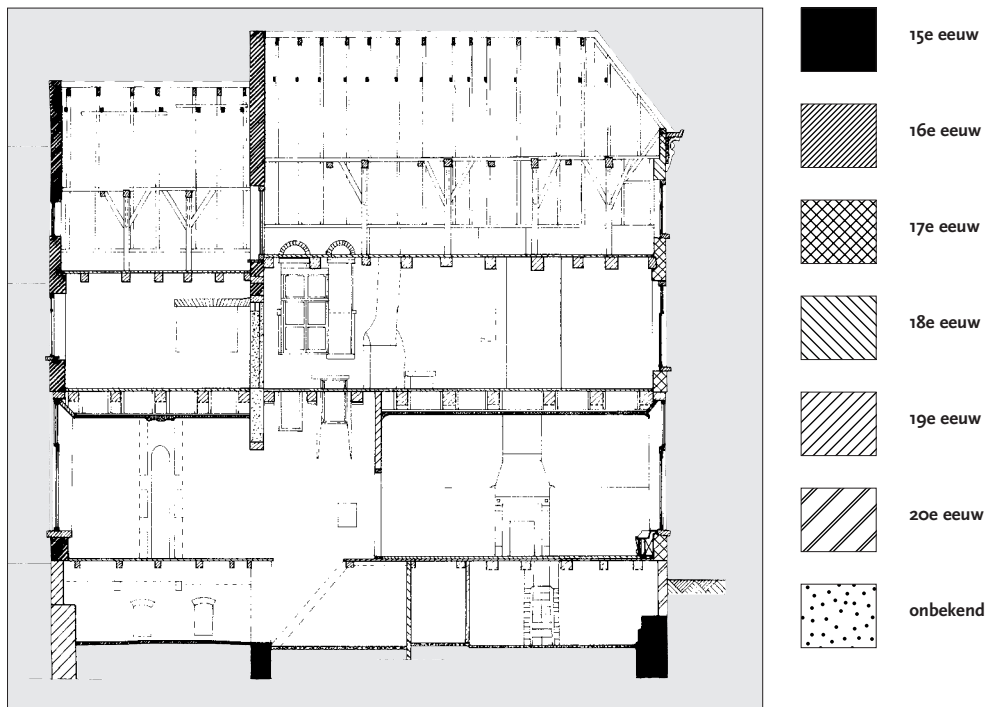
In december 1995 heeft een bouwhistorische opname van Pelsterstraat 19 plaatsgevonden, vooruitlopend op een restauratie en herbestemming van het pand (afb. 30)¹⁵. Sedertdien is het pand meermalen verkocht en zijn verschillende restauratieplannen gemaakt. Na een volgende verkoop werd uiteindelijk in 2000 gestart met de restauratie. In nauw overleg met de nieuwe eigenaars hebben tijdens de werkzaamheden nadere waarnemingen plaatsgevonden in de vorm van een reeks 'deelontledingen'. Het onderzoek leverde veel nieuwe gegevens op, zodat ook een aantal conclusies uit de eerdere opname moest worden bijgesteld (afb. 31).

Het oudste deel van Pelsterstraat 19 bestaat uit een voorhuis en een iets smaller achterhuis. Beide bouwdelen bestaan uit een kelder, twee bouwlagen en een zadeldak. Hierachter staat een jongere achterbouw, die via een gang met het voorhuis is verbonden. De achterbouw bestaat uit twee bouwlagen met een zadeldak met schildeind, de gang bestaat uit één bouwlaag met een plat dak.

Analyse van het muurwerk maakte duidelijk dat het voorhuis in eerste opzet uit de 15e eeuw dateert. Omdat het 15e-eeuwse metselwerk alleen in de kelder en op de begane grond is aangetroffen, valt aan te nemen dat het oorspronkelijke pand uit één bouwlaag met een kap bestond en geheel onderkelderd was. De ongedeelde kelder werd, evenals de zolder en de vloering, waarschijnlijk uitsluitend voor opslag gebruikt en was bereikbaar vanaf de straatzijde en vanaf de binnenplaats ten zuiden van het achterhuis.

Op grond van het baksteenformaat en de vorm en detaillering van de kap kan geconcludeerd worden dat het tweelaags achterhuis laat-16e-eeuws is en boven het nog eenlaags voorhuis uitstak. Korte tijd later werd het voorhuis met een bouwlaag verhoogd en waarschijnlijk ook de voorgevel vernieuwd. De balklaag boven de begane grond van het voorhuis werd eveneens deels, en mogelijk ge-

15. De Goojer en Van Haften 1996, 28.

Afb. 31. Pelsterstraat 19, lengtedoorsnede (naar het noorden gezien) van het voor- en achterhuis met daarin aangegeven de verschillende bouwfasen van het metselwerk. Tekening: Henk Wierds.

heel, vernieuwd. Voor de nieuwe kap werden diverse onderdelen uit de 15e-eeuwse kapconstructie hergebruikt. Over de indeling en het gebruik van het huis in de 17e eeuw zijn enige aanwijzingen gevonden. De begane grond van het voorhuis was waarschijnlijk een ongedeelde ruimte met een bedrijfsmatige functie. In de zuidwesthoek stond een spiltrap, tegen de noordgevel een schouw. De verdieping van het voorhuis bevatte een voorkamer en een achterkamer. Naast de achterkamer was ruimte voor de overloop met een spiltrap. De achterkamer werd verlicht door twee kloostervensters in de noordgevel, die uitzagen op het dak van het noordelijke buurpand. Twee grote kruisvensters in de zuidgevel verlichtten de begane grond van het achterhuis. Tegen de achtergevel stond een forse schouw, waarvan het rookkanaal op zolder en in de achtergevel zichtbaar is. Mogelijk was deze ruimte in gebruik als keuken. De verdieping van het achterhuis bevatte een woonruimte, die waarschijnlijk toegankelijk was via het trappenhuis in het voorhuis. De interieurafwerking van het huis moet tamelijk rijk zijn geweest, gezien de in renaissancestijl beschilderde zoldering van de verdieping.

De aangetroffen indeling van de kelder van het voorhuis, die diende voor opslag en woonruimte, stamt vrijwel zeker uit de 18e eeuw. Ook werd in deze periode de 17e-eeuwse trapgevel verbouwd tot een drielaags lijstgevel, waarbij de kap van het voorhuis werd voorzien van een wolfeind. De zolder werd ingedeeld in twee of drie dienstbodenkamers. De vloering bleef in gebruik voor opslag.

Omstreeks 1828 werd de begane grond van het achterhuis verbouwd tot een woonkamer. Uit deze periode stammen het stucplafond en de kachelnis in de noordgevel. De keuken werd wellicht verplaatst naar de aanbouw aan de achterzijde. Vermoedelijk eveneens in deze periode, werd het achterhuis onderkelderd, waarvoor de bestaande funderingen moesten worden ondermetseld.

Rond 1860 werd tegen het achterhuis de huidige tweelaags achterbouw geplaatst, na de sloop van de bestaande bebouwing op het achterterrein. De smalle binnenplaats ten zuiden van het achterhuis werd overbouwd door een gang, die een rechtstreekse verbinding tussen het voorhuis en de achterbouw vormt. De achterbouw was bedoeld als woonruimte en is tot op heden nauwelijks gewijzigd.

In die tijd is ook de indeling van het voorhuis gewijzigd, waarbij de interieurafwerking en de vensters werden gemoderniseerd. Waarschijnlijk hield dit verband met de afsplitsing van de bovenwoning. Van de interieurafwerking uit die periode resteren nu onder andere nog enige deurkozijnen, deuren en het stucplafond van de gang.

Waarschijnlijk kort voor 1900 werd het pand aangekocht door de architect A.Th. van Elmpt¹⁶. In het begin van de 20e eeuw heeft hij de interieurafwerking van de voorkamer van het voorhuis in art-nouveaustijl vernieuwd met onder andere een, deels geprefabriceerd, decoratief geschilderd plafond op consoles en een schouw van marmer en hout. Ook de modernisering van de salon op de begane grond van de achterbouw uit circa 1925-1930 zijn vermoedelijk van zijn hand.

Afb. 32. Verlengde Hereweg 174, voorgevel.

Foto: Jan van der Hoeve.

17. Verlengde Hereweg 174: villa Hilgheste (RM)

18. Hilghepad 3-5 (geen monumentale status)

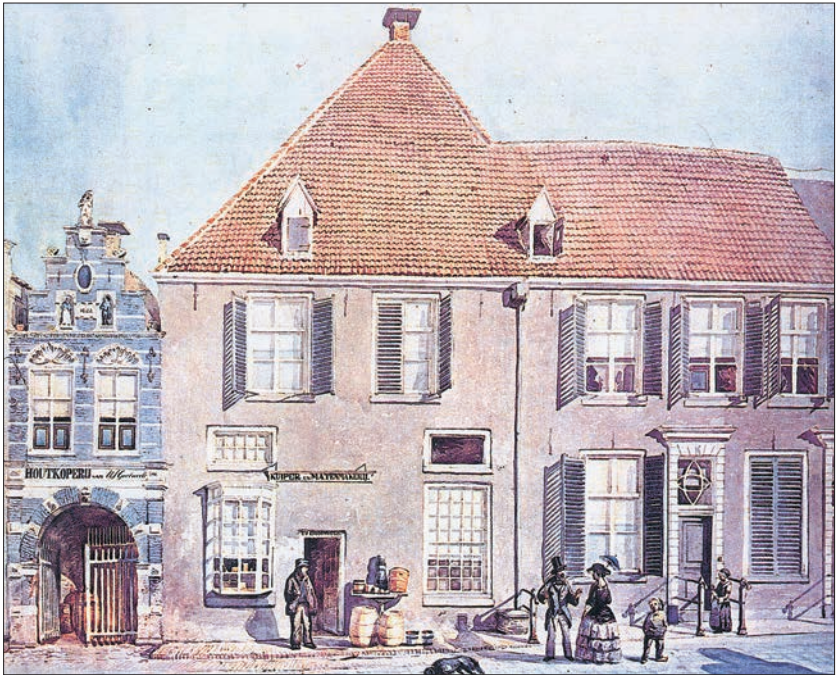
Naar aanleiding van verbouwingsplannen voor villa Hilgheste heeft er een bouwhistorische opname plaatsgevonden waarbij speciale nadruk is gelegd op de documentatie van historische interieurafwerkingen.

De naam Hilgheste verwijst naar de plaats waar zich in de 15e eeuw een bedevaartsplaats bevond. Volgens de overlevering waren hier drie gestolen gewijde hosties begraven. Tot in het begin van de 19e eeuw trokken elk jaar de weeskinderen van het Rode- of Burgerweeshuis in een plechtige optocht naar deze heilige plaats of 'Hilgheste', terwijl zij psalmen zongen¹⁷. De villa Hilgheste werd in 1895 gebouwd in eclectische stijl (afb. 32). Het pand is opgetrokken in schoon metselwerk, voorzien van een decoratie van onder meer pilasters in

16. Van Elmpt (1866-1953) was één van de belangrijkste in art-nouveaustijl werkende architecten in Groningen. Kort voor 1900 paste hij een overgangsstijl met neogotische invloeden toe. In het begin van de 20e eeuw werd hij steeds sterker beïnvloed door art nouveau.

17. Feith 1899, 59.

verschillende vormen, diverse soorten lijstwerk, een forse kroonlijst, en frontons en boognissen met schelpversieringen boven de vensters. Opvallend is de afwerking op de eerste verdieping van de zijgevels; deze zijn voorzien van een rode schildering met schijnvoegen. Een verklaring voor deze afwerking is nog niet

Afb. 33. Poort van het Groene Weeshuis in de Oude Ebbingestraat met in de top van de trapgevel (links) de twee beeldjes van weeskinderen. Aquarel van A.J. van Prooijen uit 1858. Uit: Dr. A.T. Schuitema-Meijer, Album van oud Groningen, 1750-1880, Groningen 1976.

Afb. 34. Verlengde Hereweg 174, herplaatste gevelstenen van het Groene Weeshuis in de portiek van de hoofdingang van villa Hilghesteede. Foto: Aletta Bastmeijer.

gevonden. De karakteristieke loggia aan de voorzijde werd vermoedelijk kort na 1900 toegevoegd. Omstreeks 1906 nam het Groene Weeshuis de villa in gebruik. Toen werden ook de vroeg-17e-eeuwse beelden van een weesjongen en –meisje in het portiek geplaatst. Deze beelden waren afkomstig uit de topgevel van de toegangspoort van het oude weeshuis aan de Oude Ebbingestraat, die uit 1622 dateerde (afb. 33 en 34).

De uitbreiding aan de linkerzijde van de villa dateert uit 1925. Ondanks een aantal verbouwingen in de 20e eeuw (herindelen van de zolder en de plaatsing van dakkapellen in het dakvlak van de voorgevel) zijn de massa, gevels, indeling en interieurafwerking opvallend compleet. Zelfs de stucplafonds bleken onder de later aangebrachte systeemplafonds nog aanwezig te zijn. Karakteristiek is de rijk gedecoreerde centrale hal op de begane grond met marmeren vloeren en lambriering, geschilderde wanden, schilderijen achter glazen ‘tegels’, stucplafond en glas-in-loodvensters. De stucplafonds zijn rijk versierd met geprofileerd lijstwerk en gipsornamenten. Daarnaast is een aantal stucplafonds decoratief beschilderd.

Afb. 35. Hilghepad 3-5, overzicht van het complex. Foto: Jaap Buist

De bijgebouwen van de villa Hilghestede staan aan de rand van de tuin en worden mede onsloten door een zijstraat, het Hilghepad. Deze panden zijn in het onderzoek betrokken, naar aanleiding van de sloopplannen ten behoeve van een kantoorgebouw. Het gebouwencomplex bestaat uit een kleine eenlaags woning met zadeldak, een rechthoekig tweelaags koetshuis met een afgeplat tentdak en een grote rechthoekige houten loods (afb. 35). Het koetshuis en de bijbehorende dienstwoning dateren waarschijnlijk uit 1895. Deze gebouwen hebben een sobere architectuur en uitvoering. Opmerkelijk is de grote, hoge zolderruimte van het koetshuis, die vermoedelijk voor de opslag van hooi functioneerde. De loods is in 1921 gebouwd ten behoeve van een paardrijkschool.

Bouwhistorie tentoongesteld

Baksteen als onderwerp van de tentoonstelling was een weloverwogen keuze. Niet alleen is baksteen al meer dan 800 jaar het meest voorkomende bouwmate-

riaal, maar ook voor de bouwhistorici één van de belangrijkste gegevensbronnen over de ouderdom van een huis¹⁸.

De tentoonstelling, gepresenteerd op stalen steigers, was onderverdeeld in drie hoofdthema's, die herkenbaar waren door gebruik van verschillende achtergrondkleuren (afb. 36).

In deel één, *Op maat*, werden de ontwikkelingen in het productieproces gepresenteerd, van handgemaakte middeleeuwse kloostermoppen tot mechanisch gevormde stenen van nu; van veldoven tot computergestuurde gasoven; van circa zestig steenfabrieken in de provincie Groningen in 1900 tot twee die er nu nog resten.

In het tweede deel van de expositie, *Samengevoegd*, stond het metselwerk centraal. Het materiaal dat de stenen in het metselwerk bindt (de specie), de afwerking van de naden tussen de stenen (voegen) en de wijze waarop de stenen ten opzichte van elkaar liggen (metselverbanden) kregen de nodige aandacht. Ook de constructieve en decoratieve mogelijkheden van baksteen, waarmee immers bogen, gewelven en allerlei profileringen gemetseld kunnen worden, werden geïllustreerd.

In het derde expositiegedeelte, *Opgespoord*, werd de betekenis van de baksteen en metselwerk voor bouwhistorici gepresenteerd, geïllustreerd aan de hand van onderzoeksvoorbeelden van een aantal Groninger panden.

Fotodocumentaties

19. **Broerstraat 9, Universiteitsgebouw**, (Gemeentelijk Monument/GM)
documentatie in verband met verbouwing
20. **Hortusbuurt** (BS)
documentatie in verband met inventarisatie
21. **Lissabonstraat** (geen monumentale status)
documentatie voorafgaand aan geplande grootschalige ontwikkelingen
22. **Martinitoren** (RM)
documentatie tijdens restauratie.

Overige onderzoeken

23. **Engelberterweg 39, N.H. kerk te Engelbert** (RM)
24. **Euvelgunnerweg 30** (BBP)
25. **Gedempte Kattendiep 33 (BBP) en 35 (GM)**
26. **Grote Gang 88/11** (geen monumentale status)
27. **Grote Kromme Elleboog 6** (GM)
28. **Grote Kromme Elleboog 24** (geen monumentale status)
29. **Grote Markt 36 (RM)**
30. **Herestraat 54** (geen monumentale status)
31. **Herestraat 60** (BBP)
32. **Hereweg 92** (geen monumentale status)
33. **Kattenhage 1, muur van Prinsentuin** (BBP)
34. **Martinikerkhof 3, Martinikerk** (RM)
35. **Nieuwe Boteringestraat 30** (RM)
36. **Oosterstraat 6** (BBP)

18. Van der Hoeve 2000.

Afb. 36. Bouwhistorie tentoongesteld, zicht op het derde deel van de tentoonstelling 'In muren verborgen. Baksteen in bouwhistorisch onderzoek': *Opgespoord*. Foto: Jaap Buist.

- 37. Oosterstraat 18 (BBP)
- 38. Oosterstraat 65 (GM)
- 39. Oude Ebbingestraat 46 (GM)
- 40. Oude Kijk in 't Jatstraat 10 (RM)
- 41. Peizerweg 158, aanvulling (BBP)
- 42. Schuitemakersstraat 3 (geen monumentale status)
- 43. Sledemennersstraat 12 (BBP)
- 44. Ubbo Emmiusstraat 7 (BBP)
- 45. Vishoek 2 (RM).

Literatuur

- Bastmeijer, A., H. Wiert en J. van der Hoeve, 'Jaarverslag bouwhistorie in 1998' in: *Hervonden Stad* 4 (1999), 25-48.
- Bossinga, B. en W.J. Eldering, *Nutspaarbank te Groningen 1820-1920. Overzicht van de ontwikkelingen gedurende haar honderjarig bestaan*. Groningen, 1920.
- Feith, J.A., 'Hilghe Stede' in: *Groningsche Volksalmanak* (1899), 52-62.
- Feith, J.A., 'Groenenberg-Euvelgunne' in: *Groningsche Volksalmanak* (1910), 158-168.
- Goojer, A. de en J. van Haften, 'Jaaroverzicht 1995 van bouwhistorische waarnemingen in de gemeente Groningen' in: *Hervonden Stad* 1 (1996), 19-28.
- Hoeve, J. van der, 'Provincie in de stad' in: *Hervonden Stad* 4 (1999), 77-86.
- Hoeve, J. van der, 'In muren verborgen. Baksteen in bouwhistorisch onderzoek' in: *Hervonden Stad* 5 (2000), 85-94.
- Hoeve, J. van der en A. Bastmeijer, 'Jaaroverzicht van bouwhistorisch onderzoek in 1997' in: *Hervonden Stad* 3 (1998), 29-40.
- Hoeve, J. van der, A. Boon en B. Raangs, 'Jaaroverzicht van bouwhistorisch onderzoek en restauraties in 1996' in: *Hervonden Stad* 2 (1997), 19-44.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Archeologie in 1999' in: *Hervonden Stad* 5 (2000), 4-24.
- Rutten, F., 'Oliemolens in Groningen en Drenthe' in: *Molinologie. Vereniging voor molinologie in Nederland en Vlaanderen* 13 (2000).
- Veen, B. van der, 'De windmolens in de gemeente Groningen' in: *Groningsche Volksalmanak* (1931), 136-178.
- Veen, W.K. van der, 'De tuinkoepels aan de Hereweg te Groningen' in: *Groninger Volksalmanak* (1968/1969), 100-125.